

## WITTGENSTEIN IGEN

Steen Brock og Klaus K. Hansen (ed.): *Sprog, moral og livsform - Ludwig Wittgensteins filosofi*, Århus, Philosophia, 1986.

Forlaget Philosophia med tilknytning til Filosofisk Institut på Århus Universitet har udsendt en bog med titlen *Sprog, moral og livsform - Ludwig Wittgensteins filosofi*. Den består af en række artikler, skrevet af 5 forskellige yngre danske filosoffer samt en teolog. På det dansksprogede område er der hermed givet et væsentligt bidrag til den renaissance og fornyede interesse, som Wittgensteins tænkning internationalt er genstand for i disse år. Som den overordnede titel - "Sprog, moral og livsform" - angiver, er det disse tre tema-felter, som nyder størst opmærksomhed i bogens artikler. De tre komplekser er dog ingenlunde enerådende eller enestående, hvad angår tematisering. Men hvad der går uden for bogens primære trepunktsbaser forekommer både ret tilfældigt og endvidere langt fra blot antydningvist at dække de felter, som Wittgensteins tænkning selv involverede sig i, for slet ikke at tale om de problemarter, hans tænkning har givet inspirationskraft til at tage livtag med. Det er fint, at bogen ikke primært er orienteret mod f.eks. Wittgensteins rolle (eller bedre: roller) i den såkaldte postmodernismediskussion. Fint, fordi dette næppe ville yde ham retfærdighed. Men også fordi denne diskussion sikkert hurtigere bukker under i glemselens skånselsløse renselsesproces end det ville være klogt at glemme Wittgenstein. Mindre rosværdigt er det imidlertid, at Wittgenstein i fremstillingerne i bogen i temmelig høj grad forbliver fagfilosof eller fagfilosoffernes filosof. Dersom bogen havde haft en lavere grad

af berøringsangst overfor den Wittgensteindiskussion, som bl.a. er ført hos Wellmer, Rorty, Cavell og Lyotard, ville den ikke have været mindre aktuel og næppe heller mindre relevant. Medens primærtitlen således synes at have dækning i selve bogen, eftersom den i rigt omfang indløser de forventninger, den selv vækker, så synes undertitlen på kanten af det overbudspolitiske. Det er ingenlunde "Ludwig Wittgensteins filosofi" sådan ohne weiteres eller som sådan, der her præsenteres. Dog er der tale om både væsentlige træk af denne filosofi og vægtige indlæg desangående.

Steen Brock og Klaus K. Hansen har redigeret bogen og skrevet nogle af dens artikler. Den rummer i øvrigt følgende: et kort forord efterfulgt af en præsentation af Wittgensteins liv og værk. Så følger i spredt tematisk fægtning og Wittgensteinkronologisk rækkefølge syv artikler, som hovedsageligt drejer sig om problemstillinger angående moral og livsform og så selvfølgelig sprog. Til slut i bogen er der dels en informativ oversigt over standardudgivelsen af Wittgensteins arbejder og dels en litteraturliste omfattende litteratur, der henvises til i artiklerne suppleret med litteratur, der ellers "er anbefalingsværdig i forbindelse med et studium af Wittgensteins filosofi" (s. 227). Artikelskriverne figurerer lidt rigeligt hyppigt i denne liste over anbefalingsværdig litteratur (og til og med i form af arbejder, som ikke er publicerede). Listen bærer uden tvivl med rette etiketten "anbefalingsværdig". Dog er den ret tilfældig, ses der bort fra den (i overvejende grad engelsk-sprogede) internationale kommentarlitteratur. Feltet for Wittgensteininspireret f.eks. kulturkritisk og æstetisk tænkning er kun dækket ind i minimaldosering. Intet fransksproget arbejde er fundet vægtigt nok til at passere kvalitetskontrollen - hvad der snarere må tilskrives tilfældighed eller

eventuelt uvidenhed end konsekvensdragning på basis af kvalificeret kendskab.

At lave en anmeldelse af en antologi eller en på flerforfatteri baseret artikelsamling, er næsten lige så vanskeligt som udgivelsen af den art publikationer synes at være spidskandidater til forlagsmæssige lagersucces'er. Og måske har de to forhold en lighed, nemlig denne, at en bog som bog betragtet (og som regel også betragtes) har en forpligtethed på og forventes at rumme en art enhed og særegenhed - en form for monadologisk gennemformidling og organiseret materialbeherskelse - der næsten alene kan være resultatet af en enkelt forfatters (eller et forfatterkollektivs) intellektuelle bestræbelser. Bestræbelser i og i forhold til det litterære produkt, som aldrig kan erstattes af redigeringskunsten (hvilket dog ikke gør denne mindre væsentlig, snarere tværtimod). Graden af vilkårlighed, ujævnhed og gentagelseshyppighed samt tilstedeværelsen af mangel - der netop opleves som tilstedeværende fravær på grund af implicitte forventninger - på indre koherens og spænding, er næsten et uomgængeligt vilkår for antologier. Det gør dem til oplagte ofre for selektiv fotokopiering, til en litterær genre, der har forlagenes forhånds (og på udgivelseserfaring begrundede) mistillid og til et problem for en anmelder. Ikke sjældent oplever antologier et anmelderi, som består i, at en eller to af bidragene omtales, medens resten i det store og hele negligeres.

Bogens forord, skrevet af de to redaktører, giver en ret fyldig omtale og præsentation af bogens artikler, skrevet i et nogen steder ret kluntet sprog. Medens forhåndspræsentationen er omfattende, så er det til gengæld mere sparsomt, hvad angår bogens sigte. Hvilket ejheller gør så meget: engagementet er i orden - og en bog må begrunde sig ved, hvad den er, og ikke legitimere sig ud

fra, hvad den gerne vil. Derimod synes minimalforsøget på at karakterisere væksten i interessen for Wittgenstein at være ikke fejlagtigt, men derimod uden egentlig informationsværdi: det er nemlig stort set tautologisk. At der er en vækst i interessen for Wittgensteins filosofi forklares ved, at (1) flere filosoffer refererer og støtter sig til Wittgenstein-synspunkter; (2) at der er udkommet en række værker, som behandler Wittgensteins tænkning på original vis og (3) at hans tænkning vinder indpas i fagvidenskabelige sammenhænge. Det er muligt, at der ikke (længere) findes nogen tidsånd som andet end dårlig metafysisk lomme filosofi. Men dette dødsfald gør dog næppe selvreferentielle filosofiske forklaringstautologier mere informative. Og selv om Wittgensteins synspunkt, at begrundelser og forklaringer har deres grænser - at der må stoppes et eller andet sted -, er plausibelt, så kunne man, uden større risiko for at komme ud på den dårlige uendeligheds lange march, være gået længere i forsøget på at forklare den renaissance eller reaktualisering, som Wittgenstein oplever i disse år.

I "Wittgensteins liv og værk", bogens første artikel, leverer Klaus Kvorning Hansen en kort skitse til beskrivelse af den kulturelle baggrund for Wittgensteins livsforløb. Skitsen er ret informativ og rimelig i vægtningen af, hvad der peges på af inspirationsfigurer - dog er der for stor generalitet i henvisningen til det kulturelle bagland. Her får vi at vide, at der er "en åbenbar og tæt forbindelse mellem Wittgensteins kultur- og videnskabskritiske ansatser og det almindelige opbrud (hvad pokker det så end er - H-JS) i den vestlige kultur, som har fundet sted de sidste hundrede år" (s. 16). Hermed er ikke sagt for lidt, men alt for lidt præcist. Der leveres også en minimal karakteristik af værket og dets udviklingsgang

medsamt dets problemer for til-egnelsen af det. Til slut i denne artikel kommer KKH ind på en ændring i receptionen af Wittgenstein, en ændring der siges at være medbegrundet i udgivelsen af en række hidtil ikke offentliggjorte arbejder fra Wittgensteins hånd (og ånd). Nu brydes det monopol, som ellers har præget receptionen af ham. Wittgenstein oplever nemlig i disse år, at den nedarvede ret til og institutionelt formidlede lejtæknings traditionsspleje ryger i luften. KKH kunne have tilføjet, at denne frisprængning af nidkær tolknings-tradition og skolemæssig indkapsling er et vilkår, som Wittgenstein deler med andre af dette århundredes store, f. eks. Heidegger og Adorno - også disse kan (og bliver) nu reciperet på en mindre (selv)højtidelig og snæversynet, men uden tvivl ikke mindre frugtbar vis, end tidligere. Tiden er ikke kun fyldt med eklekticisme, den rummer også en art internationalisering af tolerance og intellektuel nysgerighed.

"Et standpunkt, Wittgenstein gradvist arbejdede sig frem til i sin senere filosofi, går ud på, at der er en væsentlig sammenhæng imellem den menneskelige naturs indretning og vore mest udviklede kulturelle og mellemmenneskelige aktiviteter og relationer. Vores omgang med hinanden hviler på disse biologiske træk og reaktionsmønstre hos os. Sproget fx. er et led i vores naturhistorie ifølge Wittgenstein" (s.20) - således indleder T.E. Andreasen sin artikel om "Livsform og menneskelig natur", der fremdrager nogle aspekter ved en såkaldt medicinsk etik; aspekter, der er udløst af forhold, der i nogen grad er blevet om ikke skabt, så dog accentueret på grund af en markant tilvækst i den medicinske teknologis formåen (gensplejsning, kloning, forskellige transplantationer etc.). I relation til denne formåen stilles der en række spørgsmål om, hvad der er etisk forsvarligt,

hvad der ikke er det, og hvad der evt. er etisk irrelevant. Altsammen organiseret omkring begrebet livsform. Der siges meget fornuftigt og tænkes godt i denne artikel. Men at den skulle have en særlig affinitet til Wittgenstein, ja, det har jeg svært ved at se.

Ganske vist hævder den, som her citeret, at der hos Wittgenstein er en opfattelse af den snævre forbindelse mellem den menneskelige natur og kulturen. Dette er dog et rent postulat fra TEAs side, og de få henvisninger han har til steder hos Wittgenstein giver på ingen måde belæg for postulatet. Artiklens tale om "naturhistorien" og "den naturhistoriske udvikling" er alt andet end repræsentativ for Wittgensteins tænkning - vil jeg vove at påstå. Temaer om naturhenvisthed og -forfalden ved generationstypiske, hverken specielt Wittgensteinske eller specielt udfoldede hos ham, der en gang sagde: "Ein Kind muss viel lernen, ehe es sich verstellen kann. (Ein Hund kann nicht heucheln, aber auch nicht aufrichtig sein)". Wittgenstein var alt andet end naturfilosof. Derimod - og det er artiklens anden forbindelseslinie til ham - brugte han i høj grad begrebet livsform. Dette begreb udfoldes hos TEA under inspiration fra, men - hvilket også markeres - gående langt videre (og nok også i andre retninger) end Wittgenstein. Nok spiller livsformbegrebet en vigtig rolle hos den sene Wittgenstein, men også her kan man pege på det generationstypiske i netop dette begrebs udbredelse. TEA kan stille en række relevante og påtrængende spørgsmål af etisk (medicinsk etisk, om man vil) art. Det behøver han imidlertid ikke at hente autoritetsaccept til hos Wittgenstein.

Sammenfattende hedder det i Peter Sandøes artikel "Sprogets grænser - Wittgensteins syn på moralen": "Det er et gennemgående træk i Wittgensteins filosofi, at sprogets

grænser falder sammen med verdens grænser; men medens sprogets grænser i Wittgensteins tidligere arbejder bliver draget på en måde, så moralen falder uden for verden, så bliver de i de senere arbejder udvidet, således at moralske vurderinger ikke alene er meningsfulde, men også kan være objektivt gyldige" (s. 57). I artiklen, der er informativ og saglig, lægges hovedvægten på en tydning af forholdet mellem sprogets grænser og så moralen i forhold til det af nøgternhed berusede arbejde, "Tractatus". Sandøe fremdrager her sobert, og ikke indlæsende mere end teksten hos Wittgenstein selv matcher med, dilemmaet mellem Wittgensteins eksistentielt alt andet end negligerende eller trivaliserede holdning til moralske problemer og så, på den anden side, hans filosofis forvisning af moralske sætningers meningsfuldhed til det ekstramundiale. Der leveres således en gennemtænkt og ikke-selv-blændende-imponeret belysning af vanskelighederne i "Tractatus". Og skønt generalkonklusionen vedrørende skævheden i dette værk, nemlig at sprog reduceres til dets beskrivende funktioner, ikke er ophidsende original, så er den jo alligevel ikke mindre rigtig af den grund. Og hvad der måske er mere vigtigt: resultatet nås ved en analyse, der netop ikke på forhånd gør sig sagen for let ved at det vides, at bogen rummer denne i højeste grad gyldigheds-mæssigt tvivlsomme reduktionisme. Man kunne dog have ønsket - her som i samtlige bogens artikler i øvrigt - en refleksion over, hvordan pokker det gik til, at Wittgenstein overhovedet kunne komme på den idé at reducere sprogets funktioner og meningsfylde på den måde, det skete - en måde, der måske løste nogle problemer (vel primært i forhold til naturvidenskaberne), men som til gengæld skabte flere nye problemer og, som generaliseret teori vedrørende sprog, også vanvittige påstande. "En filosofi, der lader sig referere, er ingen",

har en af Wittgensteins samtidsge, Adorno, en gang sagt; han har også sagt, at "standpunkts-tænkning er samvittighedstvang forlænget ind i teorien" - begge fejl er Wittgenstein mere end nogen anden totalimmun overfor. Og det er noget af det fine ved Sandøes artikel: den går ind i og filosoferer med Wittgenstein uden at reducere ham til et standpunkt eller et orakel. Det med moralen er ikke noget, der kan ekstraheres en teori ud af på basis af Wittgensteins arbejder. Han havde noget centralt at sige om moralske spørgsmål, men ingen moralteori.

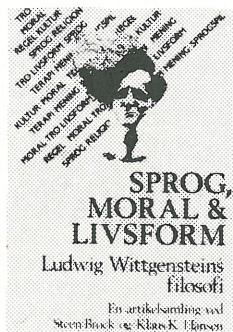
Benny Grey Schuster har skrevet antologiens længste artikel (små 60 tætte sider): "Hvis kristendommen er sandheden, er al filosofi derom falsk", hvor han i titlen benytter et Wittgensteincitat, som han selv kalder provokerende. I hvert fald må det have provokeret ham, for artiklen er finurligt nok bl.a. et forsøg på ved hjælp af Wittgenstein selv at klarlægge religionsfilosofiens grænser og funktion.

Artiklen er overordentlig vel-skrevet, engageret og engagerende, rig på gode pointer og iagttagelser, men også noget rodet i den forstand, at meget, ja alt, alt for meget skal med. At vi ikke har at gøre med akademiske fingerøvelser, vækker lysten. At Schuster har noget på hjertet og er engageret til op over begge ører (Sløk-Løgstrupdiskussionen, postmodernismedebatten med mere) er ligeledes slående. Til gengæld forekommer det mig, artiklen - og især som den skrider frem - mister taget i sin egen hastighed. Til sidst flyder den ud over alle bredder og kører helt af sporet. Men hvad handler artiklen så om? Heldigvis forholder den sig ret uimponeret til det, en stor del af den fagfilosofiske Wittgensteinlitteratur de sidste år har kredset om, nemlig: hvad vil det sige at følge en regel? Den fagfilosofiske Wittgensteindiskussion om regelfølging har i flere år fundet

# Forlaget Philosophia

Steen Brock & Klaus K.Hansen  
(red.):

**SPROG, MORAL & LIVSFORM**  
237 SIDER - KR. 125,-



Om denne artikelsamling skrev pressen bla.:

"Denne bog er den hidtil bedste om Wittgensteins liv og værk...En virkelig god bog for den filosofisk interesserede" - Aarhus Stiftstidende.

"En god indføring i et meget vanskeligt forfatter-skab. Fra en helt ny vinkel er der bragt fornyelse ind i både den teologiske og den filosofiske debat herhjemme" - Weekendavisen.  
"Det er en uhyre spændende bog" - Kristeligt Dagblad.

Mogens Pahuus:

**FORNUFT OG FØLELSE**  
111 SIDER - KR. 85,-

Forholdet mellem fænomenerne fornuft og følelse belyses, og der fremlægges en tese om deres integration som forudsætning for en vellykket personlig identitet.

Bogen er en opfølgning af temaer behandlet i forfatterens bog Livsfilosofi (Forlaget Philosophia), om hvilken man bla. skrev: "Bogen er et vægtigt bidrag til den livsoplysning og menneskekundskab, der er så kolossalt et stort behov for i dag" - Præsteforeningens Blad.



"ETIK"

**PHILOSOPHIA ÅRG. 14**  
**NR. 3-4**

172 SIDER - KR. 75,-

Hvad er gode handlinger? Hvad er den rigtige måde at omgås andre mennesker på? Hvad er det gode liv? Det er spørgsmål som mennesker altid har beskæftiget sig med og som for tiden dukker op i diskussioner om politik, om krig og fred om teknologiens og videnskabens udvikling o.s.v. Forfatterne i denne artikelsamling forsøger at afklare en række problemer i den aktuelle moraldiskussion. Filosofer som K.E. Løgstrup og J. Habermas tages op til diskussion.

"Nummeret anbefales til læsning for enhver, der er optaget af etikens rolle i nutiden" - Kristeligt Dagblad.

BØGERNE BESTILLES HOS:

**FORLAGET PHILOSOPHIA**

INSTITUT FOR FILOSOFI  
AARHUS UNIVERSITET  
8000 ÅRHUS C,  
TLF.: 06 136711  
LOK. 530 EL. 386



sted som en blind regelfølgning. Ikke sådan hos Schuster (og det gælder i øvrigt så godt som samtlige artikler i denne antologi). Han er ikke så autoritetstro, men ejheller så teologisk skruet sammen, at han ikke kan distancere sig fra en to-tre stykker af den toneangivende analytiske filosofis samtidige fortænkere. Hvad er så problemer for Schuster? Det kan formuleres på flere måder og har også en række udgaver. Men i en variant lyder det (og det er måske den overordnede problemstilling): har Løgstrup ret eller har Sløk det? Ret i spørgsmålet om metafysikkens vigtighed for kristendommen (Løgstrup), eller er den en anmasende belemring? Eller (og det er nu en variant over samme grundstruktur): har Løgstrup ret i en sprogopfattelse, der binder sig til nominalisme/realismedikotomien; eller er det tværtimod den retoriske position (Sløk), som må gives ret? Hvor den ene, Løgstrup, kritiserer nominalismen og hævder metafysikkens nødvendighed for teologien, der insisterer den anden, Sløk, provokerende med retorik og med en demonstrativ tilskuestillelse af glæde over metafysikkens erodering. Hvad gør Schuster så? Jo, måske er Sløks opfattelse og linie mere rigtig (og i hvert fald langt mere i overensstemmelse med den herskende ikke-tidsånd), men den forekommer alligevel utilfredsstillende for en filosofisk bearbejdning. Den er for selvbebyggende ved sin æstetiserende undvigemanøvre. Og nu inddrages Wittgenstein med et fint blik for, at gennembrydningen af realisemenominalismefiguren som monopoliserende sprogopfattelse var en af hovedkonsekvenserne af Wittgensteins filosofiske bestræbelse uden at resultatet var retorikken. (Her kunne Schuster have henvist til, at netop dette punkt synes at være et alt andet lige uafviseligt konvergenspunkt hos Wittgenstein, Heidegger og Adorno). Nu drejer det sig ikke om sprogfilosofi alene: Schuster har fat på, og viser i glimt også overbevisende,

at Wittgensteins tænkning (bl.a. med ovenstående problemstilling) i helt afgørende grad er indoptagende og bearbejdende modernitetsfænomener. Der er hos Schuster mere end en tendens til at bedrive, hvad jeg vil kalde religionsfilosofisk imperialism, bestående i at gøre det udsigelige, det mystiske, det enigmatiske til indicium på eller garant for det religiøse. For min skyld kan teologer og andre godt fortsætte med at hævde det udsigelige, det enigmatiske og det mystiske som religiøsitetstetsfunderet. Men hvorfor det udsigelige skulle være mere religiøst end areligiøst, kan jeg ikke forstå eller sige. Og deres, dvs. teologernes, tale derom, forekommer mig at være en problematisk domesticering af det udsigelige. Medens Schuster således via Wittgenstein formår at tænke sig ind i skudstilling i forhold til Sløk-Løgstrupkonstellationen, så forekommer hans gøren Wittgenstein til vidne på et religiøst sprog og en religiøs karakter og en måde at forholde sig på, som er religiøs, at være mindre vellykket, og noget anmasende i forhold til Wittgenstein. En af dennes samtidige var af den opfattelse, at det mytiske bremsede for det mystiskes åbenbaring. Han hed Walter Benjamin, og gad vide om ikke religionen - i, men ikke kun, teologisk administration - for Wittgenstein var af samme skuffe som det mytiske (og altså ikke mystiske) hos Benjamin?

"Wittgenstein mellem fænomenologi og analytik" hedder en artikel af Steen Brock. Den beskæftiger sig - under inspiration af P. Winch - med spørgsmålet om betingelser for at opnå, og hvad det vil sige at have, forståelse af handlinger og kulturer. I en Kantalluderende udtalelse, der er grundlæggende for hele artiklens synspunkt, hedder det: "Analytik uden fænomenologi er tom, men samtidig må det ikke glemmes, at fænomenologi uden analytik er blind" (s. 122). Efter hvad der fremgår af de indledende afsnit,

vil artiklen levere et defensorat for dele af P. Winchs kulturanalytiske synspunkter, der meget kort og forkortet går ud på, at der er meget, meget snævre grænser for muligheden for og gyldigheden af at bedrive kritik af andre kulturer. Winch blev kendt for at forsøge at overføre Wittgensteins sprogspil-relativisme til en synsmåde, der måtte tillægges stor betydning i samfunds- og kulturanalytiske videnskaber. I artiklen fremsættes en række gennemtænkte - og også originale - distinktioner. Men den lider af dels at være for tæt komponeret og dels af gang på gang at sende læseren ud i henvisninger til anden litteratur, hvor argumenterne angiveligt skulle foreligge (at en del af denne litteratur er frembragt af forfatteren selv, ændrer intet ved indvendingen). Det forbliver også uklart, hvad pointen egentlig går ud på, altså forståelsesproblemet i forhold til Winch. Og at der er noget ufuldendt og uforløst ved artiklen bekræftes også af, at dens afsluttende sammenfatning vedføjtes en fodnote, der starter således: "Måske kan en væsentlig del af denne artikel sammenfattes i følgende bemærkning" (s. 137). - Ja, måske! Men hvad mener forfatteren selv? Hvis ikke SB var medredaktør af denne bog, kunne han have været undskyldt ved at redaktøren ikke havde bedt ham om at omskrive sin artikel, så den blev mere præcis og forståelig. Hvilket ikke ville være dårligt for en artikel, der i øvrigt handler om forståelse.

Klaus Kvorning Hansen skriver om "Wittgensteins metode: oversigt og terapi". At tale om Wittgensteins metode, ved KKH er lidt af en tilsnigelse, for det drejer sig ikke om en art implementeringskonstans, som kan appliceres hvor og når, der måtte være behov derfor - nej, med metode tænkes der på Wittgensteins måde at bedrive filosofi på. Som tidligere nævnt er Wittgensteins tænkning vanskeligt refererbar, og hans

metode ingenlunde ekstraherbar - her drejer det sig om at give en indførende karakteristik af Wittgensteins måde at gribe problemer an på vedrørende betydning og mening, men også om at demonstrere, at en del nutidig Wittgensteinreception er for snæver i forhold til de filosofiske potentialer, som Wittgensteins filosofi både rummer og eksemplificerer. KKH har mange småposttræfninger og forpostfægtninger med de reduktive regelfilosofier vedrørende mening og betydning, men intet frontalslag søges, endskønt argumenterne synes gode nok. Et af dem lyder: "Regler kan...ikke i sig selv udfylde rollen som appellinstans, når vi skal redegøre for, hvad det vil sige at forstå og handle i overensstemmelse med en regel. Og så regler skal bringes i anvendelse (bruges), og herved problematiseres det simple billede af, hvad regelfølgen består i" (s. 154). Undervejs i den eksemplificerende karakteristik af Wittgensteins måde at bedrive filosofi på, placeres tillige dagligsprogfilosofiens grænser, her i høj grad sugende næring af nyere betydningsteori netop af regelorienteringsmæssig art. Til slut gives et bud på, hvordan Wittgenstein kunne bruges kulturkritisk. Det er noget stikordspræget. Om man føler sig overbevist om gyldigheden af KKHs sidste overvejelser vedrørende det postmoderne og Wittgensteins relevans for analysen af dette fænomen - det kan vi lade ligge her. KKH har i sin diskussion af betydning og regel demonstreret, at Wittgenstein kan vristes fri af den regelorienterede indsnævring. Og det har han gjort godt. Så kan man i øvrigt tilføje, at projektet om kulturkritisk anvendelse af Wittgenstein allerede er godt i gang internationalt.

I artiklen med den lidt spøjse titel "Omkring Über Gewissheit" giver Jan Riis Flor en kort præsentation af publikationen Über Gewissheit, som første gang blev udgivet i 1969, og som rummer op-

tegnelser, især angående evidens, sikkerhed, ubetvivlelighed og problemstillinger af samme familie fra Wittgensteins sidste leveår. Moores provokerende og elementaritetshævde påstande præsenteres vi kort for som anledningen til disse Wittgensteins sidste overvejelser. Efter denne præsentation af Moores sætninger følger en god fremstilling af ambivalensen i Wittgensteins forhold til dem. I forlængelse heraf tages der fat på problemet angående skepticisme eller fundamentalisme. Og nu gennemføres det interessante forehavende at argumentere for, at en udbredt opfattelse af Wittgensteins tænkning som grundlæggende kulturrelativistisk er problematisk. Der må, hævdes det, skelnes mellem kritik og vurdering af et sprogspilshæle (en kultur) som sådant og så sprogs spil i mindre format. Konklusionen, som JFR når frem til, lyder: "Et verdensbillede, inklusive fundamentale meninger, indlejrer på uoverskuelig måde formulerede eller blot i praksis tilregnede regler for talehandlinger og anden praksis. At ville begrunde dem som helhed er at ville begrunde livet - et forsøg på at rekurrere til Vorherre i rollen som Archimedes' punkt. Men det betyder ikke, at man ikke KAN undersøge en hvilken som helst specificeret fundamental mening (...) De fundamentale meningers fundamentalitet i en kultur består bl.a. i, at de FAKTISK ikke seriøst bliver draget i tvivl og i den forstand gjort til genstand for undersøgelse" (s. 197, fremhævelse ved JRF).

Antologiens sidste artikel er af Steen Brock, der her skriver om "Billedteorien i Wittgensteins *Tractatus*". Hans tese lyder: "Jeg opfatter... billedteorien (i *Tractatus*, H-JS) som en syntese af Frege og Herz" (s. 199). Frege placeres atter som den første egentlige meningsteoretiker og i overensstemmelse med tolkningshorisonten bliver Herz hovedleverandør af indholdet i bestemmelsen af

den sprogfilosofiske billedteori derved, at Wittgenstein overtager den naturvidenskabelige repræsentationsmetodologi som forbillede for enhver virkelighedserkendelse.

Hvad der fremlægges er overordentligt informativt (ikke mindst redegørelsen for "det logiske rum"). Og selv om det ikke helt direkte er en del af problemet vedrørende billedteorien, så savner jeg om ikke andet så blot en sidebelysning på det forhold, at Wittgenstein i det hele taget kunne få den idé med billedteorien - og hvilke problemer denne billedidé så i øvrigt gav anledning til i *Tractatus*. Jeg tænker ikke biografisk, ej heller på, at et udtømmende svar skulle kunne gives, men derimod på, at en sprogopfattelse å la den, Wittgenstein fremlagde i *Tractatus*, er alt andet end en selvfølge, eller en automatisk konsekvens af datidens tidsånd. Tillige skurrer dens meningsteoretiske askese i forhold til de implicite og eksplicite meningsforudsætninger og operationer i dagligsproget og for den sags skyld også i forhold til traditionel filosofisk artikulation, i et sådant omfang, at fremførelsen af en sådan sprogopfattelse i sig selv må kunne undre. Om ikke andet, så ved, at en sådan sprogopfattelse må afskaffe store dele af virkeligheden for atter at lade dem genopstå, nu med identitetsløshedens udsigelighed som fetichistisk bånd. Freuds tese om det undertryktes genkomst gjaldt ikke kun bevidstheden, men måske lige så meget sproget.

Hans-Jørgen Schanz